

TAMARA PAHOMI
Institutul de Filologie
VALERIU POPOVSCHI
Institutul de Istorie
(Chișinău)

**LUPTA PENTRU LIMBA ROMÂNĂ
ȘI ALFABETUL LATIN ÎN BASARABIA
ÎN 1917. PRIVIRE DE ANSAMBLU**

Abstract

This article, based on documents found in the National Archives of the Republic of Moldova and materials selected from the press of the beginning of the 20th century, describes the causes, the extent and the significance of the battle for the mother tongue and the Latin alphabet in Bessarabia in 1917.

Prea bine se știe că cei peste 100 de ani de dominație țaristă (1812-1917) au avut urmări tragice pentru Basarabia. Izolată, în mod artificial, de realitățile și viața de peste Prut, adică de pământul din care a fost ruptă cu brutalitate, provincia a fost transformată într-o colonie periferică sau, după cum se exprimă istoricul Ion Varta, într-o „simplă gubernie”¹ a Imperiului Rus. Nici pe o clipă nu a încetat politica de colonizare a ei cu elemente alogene, țarismul creându-și, astfel, în ținut o puternică bază socială. După cum scriu în lucrările lor numeroși autori, inclusiv Anton Crihan, George Ciorănescu, George Giuglea, „chiar din primul moment după anexiune”² în Basarabia s-au stabilit, încurajați de autoritățile țariste, mii de evrei „din Polonia”³, de nemți „din landul Baden-Württemberg”⁴, de bulgari și găgăuzi „de peste Dunăre”⁵, de urmași ai cazacilor zaporojieni „refugiați încă în 1775 în Dobrogea”⁶ etc. Iată deci cum a devenit Basarabia „plurietnică”, vorba istoricului Anatol Petrencu⁷, în cei peste 100 de ani de dominație țaristă.

Însă cel mai îngrozitor și mai dureros fapt este că în perioada respectivă a fost pusă în mare primejdie însăși ființa națională a românilor basarabeni, deoarece procesul

¹ Ion Varta. *Politica țaristă de deznaționalizare și asimilare și rezistența românilor basarabeni* // „Magazin Istoric. Număr special. Basarabia”, 2007, p. 22.

² Anton Crihan. *Drepturile românilor asupra Basarabiei după unele surse rusești*. – California, Arcata, 1990, p. 43.

³ Ibidem, p. 40.

⁴ George Ciorănescu. *Basarabia, pământ românesc*. – București, 2002, p. 18, 129-130; Anton Crihan. *Op. cit.*, p. 40.

⁵ Anton Crihan. *Op. cit.*, p. 41; George Giuglea. *Cum au pătruns streinii în Basarabia după 1812*. – Sibiu, 1941, p. 2-3. Vezi, de asemenea: Anatol Petrencu. *Politica de deznaționalizare a românilor promovată de țarism și bolșevism. Asemănări și deosebiri* // „Magazin Istoric. Număr special. Basarabia”, 2007, p. 70-71.

⁶ Anton Crihan. *Op. cit.*, p. 41-42. Vezi, de asemenea: Anatol Petrencu. *Op. cit.*, p. 70.

⁷ Anatol Petrencu. *Op. cit.*, p. 71.

de rusificare și deznaționalizare declanșat aici de reprezentanții odiosului regim luate proporții înspăimântătoare⁸, distrugând în calea sa tot ce era național. În această ordine de idei, este semnificativ următorul exemplu: la Congresul I gubernial al țăranilor din Basarabia, care și-a desfășurat lucrările în luna mai 1917 la Chișinău, țăranul Zăbrian din județul Soroca vorbea cu mare durere în fața delegaților despre faptul că cei peste 400 de locuitori ai satului său, timp de 20 de ani au tot rugat să le fie deschisă în localitate o școală cu învățătura în limba maternă, dar în zadar. El și-a încheiat cuvântarea astfel: „Dacă vechiul guvern n-ar fi căzut, noi am fi dispărut ca etnie”⁹.

Cele relatate la congresul amintit de simplul țăran basarabeian sunt cu atât mai adevărate, cu cât ideologii țarismului nici nu ascundeau că urmăresc scopul ca pe calea rusificării și deznaționalizării să-i transforme pe basarabeni într-o masă amorfă de oameni, care să-și uite originea și patria. „Dacă dorim ca Basarabia să fie cu adevărat... gubernie rusească, – scrie unul dintre acești ideologi, Pompei Batiușkov, – adică să fie unită organic cu Rusia și să nu se mai afle în centrul atenției și agitației românești, e necesar ca prin intermediul școlii să-i familiarizăm pe țăranii moldoveni cu limba slavă bisericească veche și să-i facem măcar prin limbă pe jumătate ruși”¹⁰.

Iată de ce, în urma revoluției din februarie 1917 de la Petrograd și a căderii țarismului, românii din Basarabia, ca și celelalte popoare de la periferiile imensului imperiu, s-au încadrat într-o amplă și puternică mișcare de renaștere, mai exact de salvare a ființei lor naționale, astfel, conștiința lor de neam, adormită, într-un fel, în timpul îndelungatei ocupații țariste, manifestându-se limpede și plenar la prima ocazie. Vorba reputatului om de cultură Eugen Holban: „... atunci când zăgazurile asupririi s-au rupt, conștiința de neam a basarabenilor a erupt”¹¹.

Evident, unul dintre cele mai elocvente exemple, în sensul dat, e lupta pentru limba maternă, ce a fost izgonită de autoritățile imperiale din toate domeniile de activitate din provincie (bisericească¹², școală, administrație, justiție etc.), ajungând, chiar în teritoriul ei

⁸ În câteva importante studii și articole publicate în ultimii ani, istoricii Gheorghe Negru și Dinu Poștarencu, scriitoarea Lidia Colesnic-Codreanca demască, în special, rolul nefast al școlii țariste în rusificarea populației basarabene, precum și politica țaristă de deznaționalizare a administrației ținutului (Vezi, de exemplu: Gheorghe Negru. *Școala țaristă – instrument de rusificare a românilor din Basarabia (a 2-a jumătate a secolului XIX)* // „Destin românesc”, 1996, nr. 1, p. 38-52; idem. *Documente privind politica învățământului în Basarabia în a 2-a jumătate a secolului XIX* // „Revista de Istorie a Moldovei”, 1995, nr. 3-4, p. 106-129; idem „Cazul Doncev” și eliminarea „limbii moldovenești” din Gimnaziul Regional din Chișinău // „Destin românesc”, 2006, nr. 3-4, p. 220-228; Dinu Poștarencu. *Politica țaristă de deznaționalizare a administrației Basarabiei* // „Destin românesc”, 1994, nr. 4, p. 70-77; Lidia Colesnic-Codreanca. *Substituirea și suprimarea glotonimului Limba Română în Basarabia în anii 1812-1918* în „Probleme actuale de lingvistică română”. – Chișinău, 1999, p. 45-52.

⁹ „Bessarabskaia jizni” din 24 mai, 1917.

¹⁰ Vezi: P. N. Batiușkov. *Bessarabia. Istorieskoe opisanie*. – St.-Petersburg, 1892, p. 174.

¹¹ Eugen Șt. Holban. *Ostașii Moldovei. Monumente istorice (1917-1918)*. – Chișinău, 1995, p. 5.

¹² Una dintre lucrările editate încă în perioada interbelică, ce conține fapte și date deosebit de importante în legătură cu subiectul în cauză este cea semnată de N. Topologeanu: *Încercarea rușilor de a deznaționaliza Basarabia prin biserică*. – Râmnicu-Vâlcea, 1933.

național, „în starea unui regres fără precedent”¹³. Această luptă, care este specifică pentru faza inițială, după Ștefan Ciobanu, „romantică”¹⁴, a mișcării de renaștere și eliberare națională din ținut, s-a extins, practic, în toate localitățile basarabene și a antrenat aproape toate păturile sociale.

Documentele de arhivă și materialele din presa timpului sunt extrem de convingătoare în sensul dat. Ele mărturisesc, bunăoară, că primii care și-au ridicat cu fermitate vocea în apărarea limbii au fost intelectualii. De un activism deosebit în această privință dădeau dovadă învățătorii, care în cadrul mai multor adunări și congrese, organizate, atât la nivel gubernial, cât și județean, pledau cu hotărâre pentru repunerea limbii române în toate drepturile, adică pentru funcționarea nestingerită a ei în toate sferile sociale, în primul rând, în școală, deoarece anume ea a fost, după cum se știe și după cum se menționează și în literatură, „șinta principală a politicii țariste de asimilare lingvistică a populației băștinașe”¹⁵.

Astfel, Congresul gubernial al învățătorilor din Basarabia din 10-13 aprilie 1917¹⁶ (alți autori indică, incorect, data de 11-13 aprilie 1917¹⁷), la care au fost prezenți, după cum susține Onisifor Ghibu, circa „500 de inși”¹⁸ (alți autori indică

¹³ Lidia Colesnic-Codreanca. *Limba Română în Basarabia în anii 1812-1918*. – Chișinău, 2003, p. 97.

¹⁴ Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei. Studiu și documente cu privire la mișcarea națională din Basarabia în anii 1917-1918*. – Chișinău, 1993, p. 47.

¹⁵ Lidia Colesnic-Codreanca. *Op. cit.*, p. 26.

¹⁶ „Bessarabskaia jizni” din 11-15 aprilie, 1917; „Svobodnaia Bessarabia” din 26 aprilie 1917; Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 43; Petre Cazacu. *Moldova dintre Prut și Nistru. 1812-1918*. – Chișinău, 1992, p. 245; Vasile Harea. *Basarabia pe drumul Unirii. Amintiri și comentarii*. Ediție îngrijită de dr. Vlad Bejan. – Iași, 1995, p. 67; Hristea Dăscălescu. *Revoluția dela 1917 în Basarabia. Lupta moldovenilor pentru limba, școala și cultura națională*. – Chișinău, 1938, p. 27; Romulus Cioflec. *Pe urmele Basarabiei... (Note și impresii din revoluția rusească)*. – Chișinău, 1992, p. 247-248; Anton Moraru, Ion Negrei. *Anul 1918 – ora astrală a neamului românesc*. – Chișinău, 1998, p. 49; Ion Negrei. *Bătălia pentru învățământ în limba maternă // „Magazin Istoric. Număr special. Basarabia”*, 2007, p.27; Gheorghe Ghimpu. *Conștiința națională a românilor moldoveni* (Lucrare de sinteză cu texte antologice. Ediția a 2-a revăzută și completată de autor). – Chișinău, 2002, p. 351; A. S. Esaulenko. *Soșialisticeskaia revoliuția v Moldavii i politiceskii krah burjuaznogo nașionalizma (1917-1918)*. – Chișinău, 1977, p. 41; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenko, M. B. Itkis. *Predateliskaia roli „Șfatul Țării”*. – Chișinău, 1969, p. 41; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenko. *„Șfatul Țării” – organ antipopular*. – Chișinău, 1984, p. 18; idem. *„Șfatul Țării” – antinarodnii organ*. – Chișinău, 1986, p. 15 etc.

¹⁷ Gheorghe Andronachi. *Albumul Basarabiei. În jurul marelui eveniment al Unirii*. – Chișinău, 1933, p. 52; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri*. – Chișinău, 1992, p. 129 (În continuare se va cita: Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*); Paul Vataman. *Figuri sorocene*. – Chișinău, 1993, p. 71, 146; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Mișcarea națională din Basarabia. Cronica evenimentelor din anii 1917-1918*. – Chișinău, 1998, p. 18; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*. – Chișinău, 2004, p. 20; *O pagină din istoria Basarabiei. Șfatul Țării (1917-1918)*. Ediție îngrijită de Ion Negrei și Dinu Poștarencu. – Chișinău, 2004, p. 88 (În continuare se va cita: *O pagină din istoria Basarabiei. Șfatul Țării. 1917-1918*); Ștefan Purici. *Introducere în Istoria Basarabiei*. – Suceava, 2006, p. 111 etc.

¹⁸ Onisifor Ghibu, *Cu gândul la Basarabia*. – Arad, 1926, p. 64.

cifrele de 600¹⁹ și chiar de 800²⁰ de delegați), înfruntând rezistența înverșunată a unor forțe oculte în frunte cu monarhistul înveterat I. Sâromeatnikov²¹, a decis, mai ales, „în urma insistențelor delegaților din partea Partidului Național Moldovenesc Vladimir Herța și Pan Halippa”²², ca în fiecare școală din ținut să se introducă instruirea elevilor în limba maternă²³. Iată un fragment din documentul adoptat la acest congres: „În fiecare școală din Basarabia învățătura trebuie să se facă în limba maternă, începând cu primele clase. În același timp, limba rusă, ca limbă de stat, se va studia ca obiect obligatoriu. Lipsa numărului necesar de manuale în limba moldovenească nu poate servi drept piedică pentru înfăptuirea învățăturii în limba moldovenească...”²⁴. Așadar, este foarte important faptul că decizia respectivă (fie ea și imperfectă sau „ambiguă”²⁵, după cum menționează Vasile Harea, căci nu răspundea întru totul aspirațiilor de emancipare națională a populației dintre Prut și Nistru, prevăzând, spre regret, ca limba rusă să se studieze și mai departe în școli ca obiect obligatoriu) a fost adoptată de către învățătorii basarabeni în ciuda prezenței în sala de ședințe, repetăm, a șefului de la acel moment al învățământului primar din ținut I. Sâromeatnikov, „rusificator de frunte”²⁶, cum este numit în literatură, care a declarat, de altfel, de la tribuna forului, cu aere de șovin, următoarele: „Eu nu cunosc limba moldovenească,... dar știu că o cultură mare se datorează unei limbi mari, iar o limbă mare se datorează unui teritoriu mare, de aici – și o școală mare... Nu trebuie ca nația moldovenească să se închisteze în cadrul limbii materne, care e, strict vorbind, o limbă săracă, o limbă a oamenilor de rând”²⁷. Devine clar deci că atmosfera pe fondul căreia s-a desfășurat congresul a fost extrem de încărcată.

O hotărâre similară, dar mult mai radicală cu privire la limbă, au adoptat învățătorii basarabeni și la următorul Congres gubernial al lor, ce și-a desfășurat lucrările între

¹⁹ Vasile Harea, *Op. cit.*, p. 67, 69.

²⁰ A. S. Esaulenko, *Op. cit.*, p. 42; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenko, „*Sfatul Țării*” – organ antipopular, p. 18; idem, „*Sfatul Țării*” – antinarodnii organ, p. 16 etc.

²¹ „Bessarabskaia jizni” din 11 și 14 aprilie 1917; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 27-28; Vasile Harea. *Op. cit.*, p. 76; Onisifor Ghibu. *Cu gândul la Basarabia*, p. 64; idem. *Pe baricadele vieții...*, p. 123, 135; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Romulus Cioflec. *Op. cit.*, p. 248; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 18; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 27; Iurie Colesnic. *Basarabia necunoscută*. – Chișinău, 1993, p. 257 etc.

²² „Bessarabskaia jizni” din 11 aprilie, 1917; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 27; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 18; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 20 etc.

²³ Vezi: „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 1, p. 22; „Svobodnaia Bessarabia” din 26 aprilie 1917; „Bessarabskaia jizni” din 14 și 15 aprilie 1917; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 88; Andrei Popovici. *The Political Status of Bessarabia*. – Washington, 1931, p. 127 etc.

²⁴ „Svobodnaia Bessarabia” din 26 aprilie 1917.

²⁵ Vasile Harea. *Op. cit.*, p. 81.

²⁶ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 88.

²⁷ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 1, p. 20, 35-36; „Bessarabskaia jizni” din 14 aprilie, 1917. Vezi, de asemenea: H. Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 28; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 27; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 88 etc.

25 și 28 mai 1917²⁸ (alți autori indică, incorect, data de 25-27 mai 1917)²⁹. După cum se știe, raportul despre organizarea instruirii în școlile naționale de toate gradele, prezentat la congresul în cauză, în fața a 350 de delegați³⁰ (alți autori indică cifrele de 150³¹, 250³², 400³³, 500³⁴ de delegați), de către Ștefan Ciobanu³⁵, „profesor la gimnaziul din Bolgrad și bun cunoscător al limbii, literaturii și istoriei neamului”³⁶, a fost susținut cu multă bucurie. „Referatul dlui Ciobanu... a stârnit o bucurie, care nici nu se poate spune”, scria presa timpului, în special, revista „Școala moldovenească”, publicând o serie de reportaje de la acest congres³⁷. Pe de altă parte, e necesar să subliniem că și în cadrul forului respectiv unii învățători (Buciușcan, Dimitriu ș.a.) s-au pronunțat împotriva limbii române, încercând, în fel și chip, să-i minimalizeze importanța și să spună că-i săracă și fără perspectivă³⁸.

²⁸ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 45-81; „Bessarabskaia jizni” din 28 și 30 mai, 1917; Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 41, 43, 111; idem. *Basarabia. Populația, istoria, cultura*. Traducere din limba franceză: Alexandrina Grigorescu. – Chișinău, 1992, p. 66; Onisifor Ghibu. *Cu gândul la Basarabia*, p. 90-91; idem. *Pe baricadele vieții...*, p. 187, 189; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 29; Dimitrie Bogos. *La răspântie. Moldova de la Nistru (1917-1918)*. – Chișinău, 1998, p. 71; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27-28; Iurie Colesnic. *Basarabia necunoscută*. – Chișinău, 1993, p. 60, 257; idem. *Generația Unirii*, p. 22-23; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*. Antologie de Ion Calafeteanu și Viorica-Pompilia Moisuc. – Chișinău, 1995, p. 11, 32-34 (În continuare se va cita: *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*.); Gheorghe Ghimpu. *Op. cit.*, p. 352; Anton Moraru, Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 50; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 28 etc.

²⁹ Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 46, 54, 75, etc.

³⁰ „Bessarabskaia jizni” din 28 mai, 1917; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 246; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 22; Alexandru Chiriac. *Membrii Sfatului Țării (1917-1918). Dicționar*. – București, 2001, p. 72; Constantin Aldea. *Pagini dintr-o istorie zbuciumată. Basarabia până în anul 1920*. – București, 1993, p. 105; Andrei Popovici. *The Political Status of Bessarabia*, p. 127 etc.

³¹ A. S. Esaulenko. *Op. cit.*, p. 48; D. I. Antoniuk, S. Ia. Afteniuk, A. S. Esaulenko. „Sfatul Țării” – organ antipopular, p. 32; idem. „Sfatul Țării” – antinarodnii organ, p. 27 etc.

³² Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 29; Anton Moraru, Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 50; Anton Moraru. *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. (1812 – 1993)*. – Chișinău, 1995, p. 155 etc.

³³ Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Testament pentru urmași*. – Chișinău, 1991, p. 35 etc.

³⁴ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 91; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 79 etc.

³⁵ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 55; „Bessarabskaia jizni” din 30 mai, 1917; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 75; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 31; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 74; Iurie Colesnic. *Basarabia necunoscută*. – Chișinău, 1993, p. 61; Alexandru Chiriac. *Op. cit.*, p. 72, 106, 124; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 28 etc.

³⁶ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 55; Iurie Colesnic. *Op. cit.*, p. 61; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 28; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 74 etc.

³⁷ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 55-56.

³⁸ „Limba moldovenească, – spunea, spre exemplu, învățătorul Buciușcan, – e atât de săracă, încât am putea spune că noi nu avem limbă. Ne lipsesc cele mai multe cuvinte... De unde să le luăm? De la mocani ori de la franceji? Nicidecum! Să le luăm de la ruși, căci cu ei avem

Însă lor li s-a dat o ripostă decisivă din partea majorității vorbitorilor. Același Ștefan Ciobanu, de exemplu, le-a răspuns în felul următor celor alde Buciușcan și Dimitriu, care, deznaționalizați fiind, își băteau joc de propria limbă fără să se refere la cauzele degradării ei: „Este o greșeală să se creadă că noi nu vom putea începe învățătura în moldovenește din pricina sărăciei limbii. Limba noastră nu este deloc săracă. Dimpotrivă, chiar din Basarabia au ieșit mulți scriitori români mari, care au avut o limbă bogată, ca A. Donici, I. Sârbu, C. Stamati, B. P. Hasdeu și alții”³⁹. Mai remarcăm că anume la Congresul gubernial al învățătorilor din Basarabia din mai 1917, poetul Alexei Mateevici, polemizând (alături de Ștefan Ciobanu, Pan Halippa, Ion Buzdugan, Iustin Frățiman, Ion Codreanu ș.a.) cu învățătorii deznaționalizați, a rostit celebrele fraze: „Da, suntem moldoveni, fii ai vechii Moldove, însă facem parte din marele trup al românismului, așezat prin România, Bucovina și Transilvania”⁴⁰ și „N-avem două limbi și două literaturi, ci numai una, aceeași cu cea de peste Prut”⁴¹.

În genere însă importanța Congresului gubernial al învățătorilor din ținut din 25-28 mai 1917 (care a cerut, de altfel, chiar și înființarea, pentru basarabeni, a unor catedre de limbă, literatură și istorie pe lângă Universitățile din Odesa și Kiev⁴²) constă în faptul că „... a pus bazele conceptului de școală națională, școală de tip nou, democratică, ce se deosebea radical de școala țaristă, care făcuse ravagii în Basarabia”⁴³. Iată de ce, absolut toate deciziile care au mai fost adoptate, ulterior în spațiul basarabean de școală, inclusiv cele ale Congresului militar-moldovenesc⁴⁴, s-au bazat, desigur, pe hotărârile Congresului

de aface” („Bessarabskaia jizni” din 30 mai, 1917; „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 65. Vezi, de asemenea: Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 74-75; Alexandru Chiriac. *Op. cit.*, p. 57, 72, 124; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 28-29 etc).

³⁹ „Bessarabskaia jizni” din 30 mai, 1917; „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 67. Vezi, de asemenea: Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 246; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 74-75; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 31-32; Alexandru Chiriac. *Op. cit.*, p. 57, 72, 124 etc.

⁴⁰ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 75; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 30-31; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*, p. 195; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 73; Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27; Gheorghe Ghimpu. *Op. cit.*, p. 335; Nicolae Ciachir. *Basarabia sub stăpânire țaristă (1812 -1917)*. – București, 1992, p. 94; Iurie Colesnic. *Doina dorurilor noastre*. – Chișinău, 1990, p. 85, 138, 163; idem. *Generația Unirii*, p. 22-23; Alexei Mateevici. *Opere*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru, volumul I. – Chișinău, 1993, p. 92 etc.

⁴¹ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 75; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 32; Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27-28; Gheorghe Ghimpu. *Op. cit.*, p. 336; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 90; Iurie Colesnic. *Doina dorurilor noastre*, p. 85; Alexei Mateevici. *Opere*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru, volumul I. – Chișinău, 1993 p. 92 etc.

⁴² „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 79-80; Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei*, p. 111; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 76; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*, p. 197-198; Ion Inculeț. *O revoluție trăită*. – Chișinău, 1994, p. 63; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 91; Anton Moraru. *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. (1812 – 1993)*, p. 157; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 29 etc.

⁴³ Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 30.

⁴⁴ Arhiva Națională a Republicii Moldova (în continuare se va cita: ANRM), Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 17-18.

gubernial al învățătorilor din provincie din luna mai 1917 și nicidecum pe hotărârile Congresului învățătoresc din aprilie 1917, însemnătatea căruia este vădit exagerată, spre regret, în una din lucrările istoricului Ștefan Purici, apărută recent⁴⁵. Apropo, în lucrarea sa Ștefan Purici nu numai că exagerează, fără niciun temei, importanța Congresului gubernial al învățătorilor din Basarabia din 10-13 aprilie 1917, dar, în genere, oglindește greșit lucrările lui, deoarece nu la acest for s-a decis „transformarea”, după cum scrie autorul, începând cu 1 septembrie 1917, a școlilor rusești din localitățile rurale cu populație majoritară românească în „școale moldovenești” sau „înființarea” unor școli românești „în urbele provinciei”, sau „întemeierea” unui liceu de băieți și a unuia de fete, cu limba română de predare, „în Chișinău și în ținuturile unde moldovenii sunt în majoritate”, sau „deschiderea” la Universitatea din Odesa și la cea din Kiev „a unor catedre de limbă, literatură și istorie moldovenească, până când se va înființa o Universitate la Chișinău”⁴⁶, ci la Congresul gubernial al învățătorilor din Basarabia din 25-28 mai 1917⁴⁷. Prin urmare, confundând primul Congres gubernial al învățătorilor cu Congresul al doilea, precum și deciziile adoptate în cadrul lor, Ștefan Purici comite o banală eroare științifică.

În primăvara și vara anului 1917 a avut loc și o serie de congrese județene ale învățătorilor (la Chișinău, Orhei, Hotin, Bălți, Tighina etc.), la care, de asemenea, una din întrebările principale de pe ordinea de zi era cea a limbii materne.

Ziarul „Cuvânt moldovenesc”, spre exemplu, publicând o amplă informație despre felul cum a decurs congresul învățătorilor din județul Bălți, care și-a desfășurat lucrările între 7 și 10 mai 1917⁴⁸, scrie că „... la urma urmei, adunarea a primit următoarele hotărâri: 1) în satele și târgușoarele din ținutul Bălțului cu locuitori moldoveni, învățătura de la toamna anului 1917 să se facă în limba moldovenească, începând cu copiii din cel dintâi an de învățătură; ... 2) în satele cu locuitori de mai multe neamuri să se deschidă clase paralele cu predarea învățaturii în limba copiilor...”⁴⁹. Fără să facă comentarii speciale și fără să ațâțe spiritele, ziarul mai precizează că în cadrul discuțiilor, extrem de aprinse, de la acest congres, pentru școala națională s-au pronunțat cu destulă fermitate „moldovenii Fală, Vraghii, Leahu, Pelivan, preotul Dimitriu și Melniciuc”⁵⁰, „străinii Șișko, Kamensky,

⁴⁵ Vezi: Ștefan Purici. *Introducere în Istoria Basarabiei*, p. 111.

⁴⁶ Ibidem.

⁴⁷ Vezi: „Bessarabskaia jizni” din 30 mai, 1917; Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p.111-112; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 32-34; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 91; Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 27-28; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 29 etc.

⁴⁸ „Cuvânt Moldovenesc” din 17 mai 1917; ANRM, Fond 67, inventar 1, dosar 8, f. 27-28; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34; Onisifor Ghibu. *Cu gândul la Basarabia*, p. 81-82; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p.80; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 35; Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 22-23 etc.

⁴⁹ „Cuvânt Moldovenesc” din 17 mai 1917. Vezi, de asemenea: ANRM, Fond 67, inventar 1, dosar 8, f. 27-28.

⁵⁰ „Cuvânt Moldovenesc” din 17 mai 1917. Vezi, de asemenea: Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 35; Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 22-23 etc.

Nikolin și Vesterman⁵¹, iar „domnii Serebrennikov, Voskresensky, Tekeji și Bucinsky au lucrat prin toate chipurile ca să rămâie școala ca până acum”⁵².

În spiritul congresului învățătorilor din județul Bălți și-a desfășurat lucrările și congresul învățătorilor din județul Hotin (iunie 1917)⁵³, care s-a pronunțat la fel de categoric față de introducerea în școli a instruirii elevilor în limba maternă.

Ziarul „Svobodnaia Bessarabia”, care publică mai multe informații deosebit de interesante despre lucrările congresului respectiv, printre altele, scrie: „...Congresul a luat, apoi, în dezbateri problema școlii naționale. Vechiul guvern, menționau vorbitorii, s-a distrus pe sine din cauza centralizării excesive, din cauză că înăbușea spiritul național. Însă fiecare nație se manifestă doar prin limba ei, contribuind la îmbogățirea patrimoniului cultural universal. Școala trebuie să fie națională în cel mai larg sens al cuvântului... Învățătura în localitățile ținutului trebuie să se facă în limba maternă, începând chiar din primele clase”⁵⁴.

Însă, nu numai învățătorii s-au ridicat atunci în apărarea limbii materne. Alături de ei, în această mișcare se încadraseră chiar și liceenii⁵⁵, ca să nu mai vorbim de studențime, de preoțime, de țărani de prin sate, dar, mai ales, de soldații din diferite unități militare, al căror „zel cu care luptau pentru școală” și a căror „dorință de a învăța carte”, după cum afirmă Hristea Dăscălescu, „nu cunoștea margini”⁵⁶.

Astfel, la grandiosul miting, organizat la 18 aprilie 1917 de către ostașii și ofițerii moldoveni din garnizoana militară a orașului Odesa, la care au participat peste 10 000

⁵¹ „Cuvânt Moldovenesc” din 17 mai 1917. Vezi, de asemenea: Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 35; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 23 etc.

⁵² „Cuvânt Moldovenesc” din 17 mai 1917. Vezi, de asemenea: Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 245; Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 72 etc.

⁵³ Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 36.

⁵⁴ „Svobodnaia Bessarabia” din 24 iunie 1917.

⁵⁵ În acest sens, prezintă un vădit interes scrisoarea elevilor de la gimnaziul din Soroca publicată la 26 aprilie 1917 pe paginile ziarului «Cuvânt moldovenesc», în care se afirmă: „Noi, gimnaziștii moldoveni din gimnazia Sorociei, foarte ne-am bucurat când am aflat din gazeta «Cuvânt moldovenesc» că s-a alcătuit un partid național moldovenesc cu scopul să dobândească pentru țara noastră drepturile de sinecârmuire și de propășire pe calea luminii... Și iată că noi răspundem la strigarea partidului național și ne punem sub steagul lui mareț. Noi ne recunoaștem moldoveni, măcar că stăpânirea veche punea toate puterile ca să ne facă ruși... Stăpânirea veche n-a câștigat decât ura noastră împotriva ei. Toate uneltirile stăpânirii vechi de a stârpi iubirea noastră către țară, către limba și obiceiurile vechi ale țării, n-au fost de ajuns ca să ne omoare. Și acuma noi sântem gata să sprijinim steagul național moldovenesc și vă încredințăm cu iscăliturile noastre că precum până acum, tot așa și înainte vom răspândi ideile naționale printre moldoveni, dintre care o mare parte se află în bezna întunericului... Sântem încredințați că toți, care au un suflet moldovenesc... vor urma pilda noastră și-și vor ridica glasul, ca să sprijine steagul de luptă, ridicat pentru dobândirea drepturilor călceate...” („Cuvânt moldovenesc” din 26 aprilie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei*, p. 97-98; Ion Inuleț. *O revoluție trăită*, p. 73 etc.).

⁵⁶ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 26.

de militari și civili⁵⁷ (alți autori indică cifrele de 6 000⁵⁸, 20 000⁵⁹ și chiar de 60 000⁶⁰ de oameni), a fost adoptată următoarea hotărâre în susținerea limbii materne și lărgirii sferelor de întrebuintare a ei: „...În Basarabia, ocârmuirea locală și judecățile vor trebui să se îndeplinească de sus până jos de către slujbași ieșiți din sânul norodului și în limba norodului. Limba rusească să fie numai pentru legăturile cu stăpânirea de sus... Învățătura în toate școlile din Basarabia trebuie să se facă în limba norodului. Limba rusească se va învăța ca învățătură deosebită. Învățământul va fi fără plată și îndatoritor pentru toți, pentru băieți și pentru fete, iar cei, care nu-și vor da copiii la învățătură vor trebui să fie trași la răspundere. Viața bisericească trebuie să fie și ea întocmită așa, ca să răspundă mai bine nevoilor norodului. Fiind înfățișătoare sufletească a credincioșilor, biserica trebuie să vorbească în limbile lor: pentru moldoveni – în moldovenește, pentru ucraineni – în limba ucraineană, pentru bulgari – în limba bulgărească și așa mai departe. În fruntea bisericii trebuie să fie un mitropolit moldovan, ales de preoți și de mireni... Moldovenii să nu fie duși la oaste în afara Basarabiei, ci să învețe pe loc, în țară, slujba ostătească în limba moldovenească. Limba rusească să rămână numai pentru comanda mai înaltă...”⁶¹.

Hotărâri similare, în ordinea respectivă de idei, au adoptat, de asemenea, soldații și ofițerii moldoveni din garnizoana militară a orașului Chișinău la mitingul lor din 4 iunie 1917⁶², cei din garnizoana militară a orașului Tighina la mitingul din 14 iulie 1917⁶³, cei din garnizoana militară a orașului Sevastopol la mitingurile din 7⁶⁴ și

⁵⁷ „Cuvânt Moldovenesc” din 26 aprilie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei*, p. 38, 92-93; Ion Nistor. *Basarabia sub dominațiunea românească. La 20 de ani de la Unire*. – Cernăuți, 1938, p. 26; *Cartea Unirii. 1918-1928*. – București, 1929, p. 52.; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 34, 143; Mircea Mușat, Ion Ardeleanu. *De la statul geto-dac la statul român unitar*. – București, 1983, p. 557; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 21; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 29; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 19; Romulus Cioflec. *Op. cit.*, p. 251; A. S. Esaulenko. *Op. cit.*, p. 32 etc.

⁵⁸ Ștefan Ciobanu. *Basarabia: populația, istoria, cultura*, p. 65.

⁵⁹ Onisifor Ghibu. *Cu gândul la Basarabia*, p. 70; Gheorghe Ghimpu. *Conștiința națională a românilor moldoveni* (Lucrare de sinteză cu texte antologice). – Chișinău, 1999, p. 336; idem. *Conștiința națională a românilor moldoveni* (Lucrare de sinteză cu texte antologice. Ediția a 2-a revăzută și completată de autor). – Chișinău, 2002, p. 351 etc.

⁶⁰ Vitalie Ciobanu. *Militarii basarabeni în mișcarea națională din anii 1917-1918*. Teză de doctor în științe istorice. – Chișinău, 2003, p. 49.

⁶¹ „Cuvânt Moldovenesc” din 26 aprilie 1917; „Svobodnaia Bessarabia” din 29 aprilie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Unirea Basarabiei*, p. 92-93; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 29-30; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 19-20 etc.

⁶² Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 46; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 29; Gheorghe Ghimpu. *Conștiința națională a românilor moldoveni* (Lucrare de sinteză cu texte antologice. Ediția a 2-a revăzută și completată de autor), p. 352 etc.

⁶³ „Cuvânt Moldovenesc” din 25 iulie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 121-122; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 40 etc.

⁶⁴ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 158-159; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 37-38 etc.

29⁶⁵ iulie 1917, cei din numeroasele unități ale armatei ruse de pe Frontul român, care și-au trimis delegații, special în acest scop, la memorabilele întruniri comune de la Iași din 2 și 30 august 1917⁶⁶, precum și țăranii din foarte multe sate basarabene (e vorba de zeci și sute de localități) în cadrul adunărilor de obște, ce s-au desfășurat pe parcursul primăverii, verii și, mai ales, a toamnei anului 1917. Avem în vedere adunările de obște din satele Pociumbeni (22 septembrie 1917)⁶⁷, Pociumbăuți (28 septembrie 1917)⁶⁸, Țâghira (1 octombrie 1917)⁶⁹, Vulpești (1 octombrie 1917)⁷⁰, Zahorancea (1 octombrie 1917)⁷¹, Cucuieții Vechi (27 octombrie 1917)⁷², Rădeni (27 octombrie 1917)⁷³, Hiliuți (28 octombrie 1917)⁷⁴, Sturzeni (28 octombrie 1917)⁷⁵, Cucuieții Noi (29 octombrie 1917)⁷⁶, Gălășeni (29 octombrie 1917)⁷⁷, Pârlița (29 octombrie 1917)⁷⁸, Mălăești (4 noiembrie 1917)⁷⁹, Glodeni (18 noiembrie 1917)⁸⁰, Cetireni (19 noiembrie 1917)⁸¹, Pârjota (19 noiembrie 1917)⁸², Todirești (19 noiembrie 1917)⁸³, Berești (1 decembrie 1917)⁸⁴, Borisăuca (1 decembrie 1917)⁸⁵, Iablona Veche (1 decembrie 1917)⁸⁶, Mânzătești (1 decembrie 1917)⁸⁷, Unțești (1 decembrie

⁶⁵ O pagină din istoria Basarabiei. *Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 160-161 etc.

⁶⁶ „Cuvânt Moldovenesc” din 2 august 1917; „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-4, p. 129-130. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 145-146; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 21-22; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 39-40; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 51 etc.

⁶⁷ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea a 2-a, f. 228-228 verso.

⁶⁸ Ibidem, f. 227.

⁶⁹ Ibidem, f. 188.

⁷⁰ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 118.

⁷¹ Ibidem, f. 117.

⁷² Ibidem, f. 82-82 verso.

⁷³ Ibidem, f. 101.

⁷⁴ Ibidem, f. 134.

⁷⁵ Ibidem, f. 133.

⁷⁶ Ibidem, f. 131.

⁷⁷ Ibidem, f. 81.

⁷⁸ Ibidem, f. 130.

⁷⁹ Ibidem, f. 80.

⁸⁰ Ibidem, f. 122.

⁸¹ Ibidem, f. 119.

⁸² Ibidem, f. 78.

⁸³ Ibidem, f. 129.

⁸⁴ Ibidem, f. 116.

⁸⁵ Ibidem, f. 123.

⁸⁶ Ibidem, f. 136.

⁸⁷ Ibidem, f. 125.

1917)⁸⁸ – **judetul Bălți**; Bobulești (27 septembrie 1917)⁸⁹, Gvozdova (27 septembrie 1917)⁹⁰, Țâra (29 septembrie 1917)⁹¹, Ghindești (29 septembrie 1917)⁹², Putinești (2 octombrie 1917)⁹³, Șuri (3 octombrie 1917)⁹⁴, Slobozia-Cușălăuca (5 octombrie 1917)⁹⁵, Ivanovca (10 octombrie 1917)⁹⁶, Sevirova (10 octombrie 1917)⁹⁷, Gura-Camenca (27 octombrie 1917)⁹⁸ – **judetul Soroca**; Ialoveni (1 octombrie 1917)⁹⁹, Sociteni (2 octombrie 1917)¹⁰⁰, Brăila (3 octombrie 1917)¹⁰¹, Dănceni (3 octombrie 1917)¹⁰², Tochila (3 octombrie 1917)¹⁰³, Nimoreni (4 octombrie 1917)¹⁰⁴, Milești (5 octombrie 1917)¹⁰⁵, Pârjolteni (6 octombrie 1917)¹⁰⁶, Suruceni (6 octombrie 1917)¹⁰⁷, Budești (8 octombrie 1917)¹⁰⁸, Vălcineț (8 octombrie 1917)¹⁰⁹, Băcioi (9 octombrie 1917)¹¹⁰, Ciopleni (12 octombrie 1917)¹¹¹, Sângera (12 octombrie 1917)¹¹², Malcoci (14 octombrie 1917)¹¹³, Colonița (30 octombrie 1917)¹¹⁴, Goeni (30 octombrie 1917)¹¹⁵, Cheltuitori

⁸⁸ Ibidem, f. 103.

⁸⁹ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 252.

⁹⁰ Ibidem, f. 258.

⁹¹ Ibidem, f. 267-267 verso.

⁹² Ibidem, f. 277-278.

⁹³ Ibidem, f. 259.

⁹⁴ Ibidem, f. 287-290.

⁹⁵ Ibidem, f. 281-281 verso.

⁹⁶ Ibidem, f. 261-261 verso.

⁹⁷ Ibidem, f. 144.

⁹⁸ Ibidem, f. 262.

⁹⁹ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 7-7 verso.

¹⁰⁰ Ibidem, f. 10.

¹⁰¹ Ibidem, f. 1.

¹⁰² Ibidem, f. 9.

¹⁰³ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 205.

¹⁰⁴ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 2.

¹⁰⁵ Ibidem, f. 3.

¹⁰⁶ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 202.

¹⁰⁷ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 4-4 verso.

¹⁰⁸ Ibidem, f. 27-27 verso.

¹⁰⁹ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 201.

¹¹⁰ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 8-8 verso.

¹¹¹ Ibidem, f. 31-31 verso.

¹¹² Ibidem, f. 5-5 verso.

¹¹³ Ibidem, f. 6-6 verso.

¹¹⁴ Ibidem, f. 36-36 verso.

¹¹⁵ Ibidem, f. 35.

(1 noiembrie 1917)¹¹⁶, Tohatin (2 noiembrie 1917)¹¹⁷, Vadul lui Vodă (2 noiembrie 1917)¹¹⁸, Hâncești (5 noiembrie 1917)¹¹⁹, Stolniceni (5 noiembrie 1917)¹²⁰, Lohănești (7 noiembrie 1917)¹²¹, Fundul-Galben (8 noiembrie 1917)¹²², Zâmbreni (14 noiembrie 1917)¹²³ – **județul Chișinău**; Gălești (5 octombrie și 12 noiembrie 1917)¹²⁴, Peresecina (8 octombrie 1917)¹²⁵, Teleșeu (8 octombrie 1917)¹²⁶, Nișcani (26 octombrie 1917)¹²⁷, Călărași (27 octombrie 1917)¹²⁸, Zăhăicani (5 decembrie 1917)¹²⁹ – **județul Orhei**; Ermoclia (5 octombrie 1917)¹³⁰ – **județul C. Albă**; Cozăreni (6 octombrie 1917)¹³¹ – **județul Hotin**; Țiganca (8 octombrie 1917)¹³², Caragaș (10 octombrie 1917)¹³³, Enichioi (10 octombrie 1917)¹³⁴, Tartaul (10 octombrie 1917)¹³⁵, Șamalia (11 octombrie 1917)¹³⁶, Fricăței (3 noiembrie 1917)¹³⁷ – **județul Ismail** etc.

Bunăoară, în hotărârea adoptată de către delegații țăranilor din satele volostei Lăpușna, județul Chișinău, la adunarea lor de obște din 16 mai 1917, printre altele, se spune: „Noi, delegații din volostea Lăpușnei, ținutul Chișinăului, astăzi, 16 mai, anul 1917, ... am găsit de cuviință să dezbatem nevoile neamului nostru moldovenesc din Basarabia și la urma urmei am primit următoarele hotărâri: 1) Biserica noastră moldovenească din Basarabia să fie de sine stătătoare ... și în toate satele moldovenești slujba dumnezeiască să se facă în limba noastră părintească; 2) Școala noastră trebuie să fie adevăratul izvor de lumină și știință. De aceea, toată învățătura în școlile noastre să se facă în limba moldovenească. Limba rusească să se învețe ca o învățatură deosebită, precum s-a învățat până acuma în

¹¹⁶ Ibidem, f. 34-34 verso.

¹¹⁷ Ibidem, f. 33.

¹¹⁸ Ibidem, f. 32-32 verso.

¹¹⁹ Ibidem, f. 137-137 verso.

¹²⁰ Ibidem, f. 137 verso.

¹²¹ Ibidem, f. 144.

¹²² Ibidem, f. 139.

¹²³ Ibidem, f. 145-145 verso.

¹²⁴ Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 169-169 verso; 213-213 verso.

¹²⁵ Ibidem, f. 237.

¹²⁶ Ibidem, f. 236.

¹²⁷ Ibidem, f. 168-168 verso.

¹²⁸ Ibidem, f. 167.

¹²⁹ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 135.

¹³⁰ Ibidem, f. 55.

¹³¹ Ibidem, f. 159-159 verso.

¹³² Ibidem, dosar 15, partea a 2-a, f. 332-333.

¹³³ Ibidem, dosar 15, partea 1, f. 54.

¹³⁴ Ibidem, f. 54.

¹³⁵ Ibidem, f. 53.

¹³⁶ Ibidem, f. 70.

¹³⁷ Ibidem, f. 162-162 verso.

școlile orășănești limba franceză și cea nemțească; 3) Judecata să se facă după legile, care le vom face noi prin aleșii noștri și să fie negreșit în limba moldovenească; 4) Toți breslașii de la diferite așezăminte ... să știe limba moldovenească; 5) Ucrainenii, bulgarii, evreii, leșii, armenii și celalte neamuri trăitoare în Basarabia au toată voia să se învețe și să se roage lui Dumnezeu în limba lor națională; 6) Toți moldovenii basarabeni, chemați la oaste, ... să-și facă această datorie negreșit în Basarabia. Comanda în oaste să se facă în limba moldovenească. Numai comanda mai înaltă să fie în limba rusească... ”¹³⁸

Iar acum să vedem ce se spune în interesanta rezoluție adoptată de către țărani din satul Fricăței, județul Ismail, la adunarea de obște din 3 noiembrie 1917: „Astăzi, 3 noiembrie anul 1917, noi, țărani din comuna Fricăței, ținutul Ismailului, adunându-ne pentru dezbateră nevoilor noastre și după o sfătuire îndelungată între noi, am primit următoarele hotărâri: 1) În toate satele moldovenești învățătura în școală trebuie să se facă în moldovenește. Limba rusească să se predeie în cel de pe urmă an de învățatură. Trebuie să se deschidă cât mai multe școli mijlocii – gimnazii și seminaruri moldovenești de învățatori... Învățătura trebuie să fie îndatoritoare pentru băieți și fete și pe socoteala țării. Școlile moldovenești trebuie numaidecât să fie deschise din toamna anului acestuia – 1917...; 2) Bisericele să fie ocârmuite de preoți și dascăli aleși de către săteni. În satele moldovenești slujba bisericească să se facă numaidecât în moldovenește, iar preoții să fie moldoveni; 3) Toată ocârmuirea Basarabiei, atât în sate, cât și în orașe, trebuie aleasă din sânul norodului de pe loc; 4) Judecata în toate așezămintele judecătorești, pentru moldoveni, trebuie să se facă în moldovenește; 5) Tot pământul trebuie dat țăranilor, care-l muncesc. El va fi dat norodului fără nici a plată, pe temeiul legilor făcute în adunarea întemeietoare, adică în Sfatul Țării Basarabiei. Colonizarea, adică aducerea străinilor în Basarabia, trebuie să fie oprită; 6) Basarabia trebuie să fie autonomă, fiindcă moldovenii sunt trăitorii de bază ai Basarabiei, îi întrec la număr pe ceilalți locuitori și ca o nație deosebită au dreptul să-și hotărască singuri soarta...; 7) Basarabia, fiind autonomă, va avea adunarea sa întemeietoare, adică Sfatul Țării; 8) În Basarabia autonomă toți feciorii moldoveni trebuie să facă armata (să meargă la moscali) pe loc, alcătuiind oști naționale moldovenești, iar învățătura pentru soldați să se facă în moldovenește. Limba rusă rămâne pentru comanda cea înaltă, iar comandanții oștilor trebuie să fie moldoveni sau, cel puțin, să știe moldovenește... ”¹³⁹

Dar iată ce se vorbește în scrisoarea membrilor corului bisericesc din satul Horodiște, județul Chișinău, care a fost trimisă la redacția ziarului „Cuvânt Moldovenesc” și publicată pe paginile lui la 21 mai 1917: „Cinstite domnule redactor! ... Noi, cu toții mai jos iscăliți, formăm un cor în limba mamei... la biserica din satul Horodiște, ținutul Chișinăului, alcătuit de dascălul nostru Vasile Movileanu. Noi suntem gata să luptăm pentru interesele și drepturile noastre, ... care până acum ne-au fost răpitate de către foștii împărați și birocrați, care ne-au ținut în bezna întunericului fără a ne da limba noastră-mamă în scumpa noastră biserică moldovenească și școală. Acum, când bunul Dumnezeu a binevoit, noi voim, ca: 1) să avem limba mamei în biserică ...; 2) școala să ne fie în limba noastră-mamă, ca să știm ce învățăm, nu ca până acuma, când nu înțelegeam deloc

¹³⁸ „Cuvânt Moldovenesc” din 24 mai 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 104-105; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 7; Ion Inculeț. *Op. cit.*, p. 72; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 24; *Basarabia și basarabeni*. Culegere de documente și materiale. Alcătuitori: Mihai Adauge, Alexandru Furtună. – Chișinău, 1991, p. 219-220 (în continuare se va cita: *Basarabia și basarabeni*. Culegere de documente și materiale) etc.

¹³⁹ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 162-162 verso.

învățătura în limba străină; 3) judecata și ocârmuirea să se facă în limba noastră; 4) slujba ostășească să se facă, pentru noi, moldovenii, pe loc și comanda să fie în limba noastră; 5) tot pământul să treacă pe seama celor care îl muncesc... Deci, acum ori niciodată să strigăm cu toții: Trăiască Basarabia autonomă! Trăiască Basarabia slobodă...¹⁴⁰

În aceeași ordine de idei, este de-a dreptul impresionantă și scrisoarea țăranului Filimon Marian din Transnistria de pe data de 8 mai 1917, care-i relatează lui Pan Halippa că și românii de acolo s-au ridicat cu hotărâre în apărarea limbii lor, rugându-l în încheiere: „... să vă fie jale și de noi, cei de pe malul Nistrului cel din stânga, din gubernia Hersonului și să ne dați îndreptare ce să facem ca să nu fim lipsiți de aceleași drepturi pe care le au basarabenii. Căci, pe malul Nistrului toate satele sunt moldovenești, iar preoții îs mai mult ruși și tare ni-i întunerice cu așa slujire”¹⁴¹ (Făcând o paranteză, vom menționa că în perioada analizată, Pan Halippa a primit scrisori și de la mulți alți țărani, inclusiv scrisoarea lui Simion Culic din județul Soroca de pe data de 24 noiembrie 1917, în care sunt abordate aceleași probleme ale limbii, școlii, bisericii naționale¹⁴² și care l-a impresionat atât de puternic, încât în răvașul de răspuns din 30 decembrie 1917 distinsul om politic i-a scris acestui țăran următoarele cuvinte: „De mult n-am mai simțit atâta mulțumire sufletească, decât acum, după cetirea acestui memoriu al unui om pe care nu-l știu, dar pe care pot să zic că mi l-am făcut frate și prieten cu fiecare rând cetit. Câtă limpezală în mintea acestui om politic! Dac-ar fi în Sfatul Țării, nu mi-ar fi așa de frică pentru soarta lui și, mai ales, pentru soarta țării! Ce bine-mi pare că mai sunt oameni, care se gândesc cu dragoste la țară și la viitorul ei! Oricum, raportul acesta trebuie adus la cunoștința bărbaților noștri de stat. Pan Halippa, 30 decembrie 1917”¹⁴³).

Așadar, „în loc să ceară pământ, inventar agricol, suprimarea impozitelor și alte bunuri de ordin material”¹⁴⁴, după cum constată Hristea Dăscălescu, țăranii basarabeni s-au ridicat în 1917, alături de reprezentanții celorlalte categorii sociale, mai întâi în apărarea limbii ca valoare spirituală supremă, ceea ce constituie un fapt profund semnificativ. Or, anume ei, cei care constituiau „talpa țării”, doreau, în primul rând, „să li se dea învățătura și rugăciunea în limba mamei pentru hrana lor sufletească”¹⁴⁵, după cum precizează același H. Dăscălescu.

De menționat că, sub presiunea puternică a opiniei publice, oficialitățile de atunci din Basarabia erau nevoite să întreprindă și unele acțiuni concrete în vederea reabilitării în ținut a limbii române. Astfel, zemstva gubernială a Basarabiei, la una din ședințele sale de la începutul lui iunie 1917¹⁴⁶, a decis să se adreseze, în cel mai scurt timp posibil, către instanțele corespunzătoare de la Petrograd și să obțină permisiunea, ca gimnaziile

¹⁴⁰ „Cuvânt Moldovenesc” din 21 mai 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 101; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 7; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 26, etc.

¹⁴¹ Biblioteca Academiei Române, Secția manuscrise, Fond personal „Pan Halippa”, cota S–CZII, f. 1. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 99-100; *Basarabia și basarabenii*. Culegere de documente și materiale, p. 250 etc.

¹⁴² ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 101, f. 66-70 verso.

¹⁴³ Ibidem, f. 71.

¹⁴⁴ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 8.

¹⁴⁵ Ibidem.

¹⁴⁶ Vezi: „Svobodnaia Bessarabia” din 9 iunie 1917; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 29; Ștefan Purici. *Op. cit.*, p. 111 etc.

și școlile duhovnicești din ținut să treacă și la învățatura în limba română. Iată cum sună această hotărâre: „Să se facă un demers către Ministerul Învățământului public și Sfântul Sinod, cerând ca în gimnaziile și în școlile duhovnicești din Basarabia instruirea să se facă și în limba moldovenească, pentru ca, îndeosebi preoții, să poată cunoaște limba poporului din care se trag...”¹⁴⁷. Datorită insistenței comitetului din Bălți al Partidului Național Moldovenesc, condus de animatorul vieții publice locale Constantin Vrabie, la 18 mai 1917 zemstva acestui județ a adoptat, la ședința sa, hotărârea de a introduce limba română ca obiect de studiu în școlile de toate nivelele din județ. „După examinarea cererii comitetului din Bălți al partidului național moldovenesc privind necesitatea introducerii limbii moldovenești ca obiect de studiu în școli, – se spune în această hotărâre, – adunarea zemstvei, în rezultatul unui schimb de păreri, a decis: să se introducă în școli predarea limbii moldovenești ... Președinte al adunării – Șișco, secretar – Vlad”¹⁴⁸. O hotărâre asemănătoare urma să adopte și duma orașului Chișinău, care dăduse dispoziție ca până la 15 septembrie 1917 părinții interesați în a-și învăța copiii în limba maternă să depună la cancelarie cererile respective¹⁴⁹. În afară de aceasta, la Chișinău, Bălți, Soroca și alte localități s-a permis și organizarea unor Cursuri speciale de studiere a limbii române pentru învățători și alte pături ale populației¹⁵⁰, zemsta gubernială a Basarabiei alocând, inițial, pentru ele circa 50 000 de ruble¹⁵¹ (alți autori indică cifra de 55 000 de ruble¹⁵²). Apropos, anume în cadrul acestor cursuri, prima serie a cărora s-a desfășurat, după cum se știe, în lunile iunie-august 1917 la Chișinău¹⁵³, scriitorul Alexei Mateevici a citit pentru întâia oară nemuritoarea sa poezie „Limba noastră”¹⁵⁴, și nu la Congresul gubernial al

¹⁴⁷ „Svobodnaia Bessarabia” din 9 iunie 1917.

¹⁴⁸ ANRM, Fond 67, inventar 1, dosar 8, f. 46; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 25.

¹⁴⁹ Vezi: „Izvestia Kișinevskogo soveta rabocih i soldatskih deputatov” din 7 septembrie 1917.

¹⁵⁰ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34-36, 38-39; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917–1918)*, p. 92-93, 95-96; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 34, 47, 57, 58, 60; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 31 etc.

¹⁵¹ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34; Anton Moraru. *Istoria românilor. Basarabia și Transnistria. (1812–1993)*, p. 156; Iurie Colesnic. *Doina dorurilor noastre*, p. 86; Ștefan Purici. *Op. cit.*, p. 111; *Istoria Republicii Moldova s drevneișih vremen do nașih dnei*. Coordonator: V. I. Țaranov. – Chișinău, 1997, p. 167; *Istoria Republicii Moldova din cele mai vechi timpuri până în zilele noastre*. Coordonator: V. I. Țaranov. – Chișinău, 1997, p. 155 etc.

¹⁵² Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 30; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917–1918)*, p. 92 etc.

¹⁵³ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34-36; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 247-248; Ion Inculeț. *Op. cit.*, p. 64; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*, p. 243, 262; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917–1918)*, p. 92-93; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 34, 47; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 23; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 31 etc.

¹⁵⁴ Vezi: „Cuvânt Moldovenesc” din 21 iunie și 20 august 1917; Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 34-35; Mihai Adauge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 34; Alexandru Chiriac. *Op. cit.*, p. 57; Iurie Colesnic. *Op. cit.*, p. 23; idem. *Doina dorurilor noastre*, p. 79, 86, 133, 160, 165-166; Alexei Mateevici. *Opere*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru, volumul 1. – Chișinău, 1993, p. 93 etc.

învățătorilor din ținut din luna mai 1917, după cum se afirmă greșit în unele lucrări cu caracter istoric¹⁵⁵.

E de la sine înțeles că, deopotrivă cu cerințele insistente ce se făceau auzite din partea păturilor tot mai largi ale populației basarabene în privința reabilitării limbii române și folosirii ei în toate domeniile de activitate, era înaintată cu toată fermitatea și revendicarea de a i se întoarce și haina firească – alfabetul latin. Despre aceasta vorbesc convingător multe documente istorice, în primul rând, materialele Congresului gubernial al învățătorilor moldoveni din Basarabia din 25-28 mai 1917, la care ne-am referit mai sus. Iată, spre exemplu, ce scrie ziarul „Bessarabscaia jizni” despre hotărârea de a trece scrisul limbii noastre la alfabetul latin, adoptată la Congresul respectiv, după ce învățătorul Ion Buzdugan a prezentat în fața delegațiilor un raport amplu și argumentat la temă: „Învățătorul Buzdugan a prezentat raportul despre alfabetul limbii moldovenești. Raportorul a argumentat necesitatea trecerii ei la alfabetul latin, de care moldovenii s-au folosit încă până la alipirea Basarabiei la Rusia și chiar după alipire, deoarece manualele lui Doncev, folosite în cadrul gimnaziului nr.1 din Chișinău pentru predarea limbii moldovenești, erau tipărite cu litere latine. Un șir de delegați din partea țăranilor și ai armatei, de asemenea, s-au pronunțat în favoarea alfabetului latin. Unii învățători s-au opus, motivând aceasta prin faptul că poporului îi va fi mai greu să însușească alfabetul latin, comparativ cu cel rusesc. Țăranii, însă, au ripostat, subliniind că este mult mai ușor să înveți 24 de litere ale alfabetului latin, decât pe cele 36 ale alfabetului rusesc. O cuvântare înflăcărată în apărarea alfabetului latin a rostit Pantelimon Halippa ... Cu majoritatea de voturi congresul a adoptat raportul”¹⁵⁶.

„Să ne hie de ghine cu alfabetul latinesc”¹⁵⁷ – cu astfel de cuvinte se felicitau unii pe alții participanții la for în legătură cu adoptarea acestei hotărâri importante.

Hotărâri similare au fost adoptate și în cadrul multor congrese județene ale învățătorilor. Astfel, hotărârea de a trece scrisul din Basarabia la grafia latină a adoptat-o congresul învățătorilor din județul Orhei din luna mai 1917. „În zilele de 14-17 mai 1917, – ne informează ziarul „Cuvânt moldovenesc”, – la Orhei a avut loc adunarea învățătorilor din oraș și din județ. Au fost la adunare vreo 150 de învățători. Ca președinte al adunării a fost ales A. K. Șmidt ... Despre buchiile cu care vor fi tipărite cărțile pentru școli adunarea a hotărât că, la început, ele se vor tipări cu buchii rusești, dar pe urmă trebuie să se tipărescă numaidecât cu buchii latinești”¹⁵⁸. O hotărâre asemănătoare a fost adoptată și la congresul învățătorilor din județul Chișinău, care și-a ținut lucrările între 15 și 17 iunie 1917¹⁵⁹. Amintitul ziar de limbă rusă „Svobodnaia Bessarabia”, care reproduce mai multe secvențe de la acest congres, printre altele, menționează că, „... la finele lui,

¹⁵⁵ Gheorghe Andronachi. *Op. cit.*, p. 54.

¹⁵⁶ „Bessarabskaia jizni” din 30 mai 1917. Vezi, de asemenea: Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 32; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 77; Iurie Colesnic. *Basarabia necunoscută*. – Chișinău, 1993, p. 257-258; Ion Negrei. *Op. cit.*, p. 30 etc.

¹⁵⁷ Hristea Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 32; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 91 etc.

¹⁵⁸ „Cuvânt Moldovenesc” din 24 mai 1917. Vezi, de asemenea: „Svobodnaia Bessarabia” din 19 mai 1917; Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 23 etc.

¹⁵⁹ Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 33.

a fost înaintată și susținută cu unanimitate de voturi propunerea de a folosi în școlile moldovenești alfabetul latin¹⁶⁰.

Bineînțeles, exemplul învățătorilor a fost urmat atunci și de către reprezentanții altor categorii sociale din Basarabia, în primul rând, de studenți, care s-au pronunțat cu aceeași hotărâre, atât în cadrul multor întruniri ordinare de-ale lor, cât și la congresul din 20 mai 1917¹⁶¹ (de altfel, la forul în cauză a ținut o cuvântare și poetul Alexei Mateevici¹⁶²) în favoarea trecerii, „fără nici un fel de șovăială”, a scrisului din provincie la alfabetul latin. La rândul lor, soldații și ofițerii moldoveni, cum ar fi cei din garnizoana militară a orașului Sevastopol, nemandorind ca soluționarea chestiunii cu privire la introducerea alfabetului latin să fie târăgănată, au înființat, ei înșiși, către sfârșitul verii lui 1917¹⁶³, după cum se subliniază în presa timpului, „o școală moldovenească sub conducerea matelotului român de pe vaporul *Traian*, Ion Mocșa, pentru a face cunoștință cât mai repede cu litera țării-mame”¹⁶⁴.

Și, o ultimă constatare în ordinea respectivă de idei: este mai mult decât firesc faptul că, în acea perioadă zbuciumată, în apărarea alfabetului latin s-a ridicat și populația satelor basarabene. Despre aceasta vorbesc, în modul cel mai elocvent, rezoluțiile corespunzătoare adoptate în cadrul numeroaselor adunări satești, care au avut loc, după cum am mai menționat anterior, în primăvara, vara și toamna anului 1917, în special, la adunările de obște din satele Brânzeni, județul Orhei (20 august 1917)¹⁶⁵, Slobozia-Cușălăuca, județul Soroca (5 octombrie 1917)¹⁶⁶, Tohatin, județul Chișinău (2 noiembrie 1917)¹⁶⁷, Fricăței, județul Ismail (3 noiembrie 1917)¹⁶⁸, la întrunirea delegaților țăranilor din satele Sălcuța, Iordanovca, Cera-Murza, Carabetovca, Plopi-Știubei, Căușenii-Vechi, Zaim, Taraclia, Opaci și Batâr, județul Tighina, de la 1 decembrie 1917¹⁶⁹ etc.

¹⁶⁰ „Svobodnaia Bessarabia” din 18 iunie 1917. Vezi, de asemenea: Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 33 etc.

¹⁶¹ „Școala Moldovenească”, 1917, nr. 2-3, p. 109-121; „Cuvânt moldovenesc” din 24 mai 1917; „Svobodnaia Bessarabia” din 24 mai 1917; Onisifor Ghibu. *Pe baricadele vieții...*, p. 154; Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 25-26 etc.

¹⁶² *Istoria literaturii moldovenești*. În trei volume, volumul 2. – Chișinău, 1988, p. 631; Alexei Mateevici. *Opere*. Ediție critică de Ion Nuță, Efim Levit, Sava Pânzaru, volumul I. – Chișinău, 1993, p. 91; Iurie Colesnic. *Doina dorurilor noastre*, p. 84; Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 25-26 etc.

¹⁶³ „Cuvânt Moldovenesc” din 31 august 1917.

¹⁶⁴ *Ibidem*. Vezi, de asemenea: Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 36; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917–1918)*, p. 161 etc.

¹⁶⁵ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 3, f. 17; „Cuvânt Moldovenesc” din 20 august 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 123-124; Ion Inculeț. *Op. cit.*, p. 73; H. Dăscălescu. *Op. cit.*, p. 7; Mihai Aduage, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 48-49 etc.

¹⁶⁶ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea a 2-a, f. 281-281 verso.

¹⁶⁷ *Ibidem*, dosar 15, partea 1, f. 33; Arhivele Naționale ale României, București, Fond personal „Ion Pelivan”, dosar 343, f. 1-3.

¹⁶⁸ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 162-162 verso.

¹⁶⁹ „Svobodnaia Bessarabia” din 2 decembrie 1917.

„În toate satele moldovenești, – se spune, bunăoară, în hotărârea adunării obștii satului Fricăței, județul Ismail, de la 3 noiembrie 1917, – învățătura în școală trebuie să se facă în moldovenește, ... iar cărțile de învățătură să fie scrise cu buchiile latinești”¹⁷⁰.

Deci în ce fel ar mai putea fi înțelese afirmațiile unora¹⁷¹, cum că în 1918 alfabetul latin ar fi fost adus la noi cu de-a sila, „pe vârful de baionetă”¹⁷², dacă în 1917 opinia publică din Basarabia s-a ridicat cu atâta hotărâre în apărarea acestuia și a limbii noastre mult pătimate?

Evident, în fruntea luptei pentru limba română, ce se declanșase în anul 1917 în spațiul dintre Prut și Nistru, s-au aflat anumite forțe politice, în primul rând, Partidul Național Moldovenesc, programul căruia conținea, după cum se știe, și câteva puncte speciale care prevedeau ca „limba națională a poporului”, călcată cu cruzime în picioare de autoritățile țariste timp de peste o sută de ani, să fie introdusă absolut în toate sferele vieții din ținut: administrație, școală, biserică¹⁷³ etc.

Însă un mare rol în mobilizarea basarabenilor la această luptă l-au jucat și alte organizații locale, printre ele evidențiindu-se, îndeosebi, Comitetul Executiv Central Moldovenesc al Sfatului de deputați ai soldaților, marinarilor și ofițerilor, condus de Gherman Pântea. Creat la 23 iulie 1917¹⁷⁴ (și nicidecum la 22 iunie 1917, după cum se afirmă greșit în unele lucrări cu caracter istoric¹⁷⁵), acest Comitet și-a extins, în scurt timp, influența „în toată Basarabia”¹⁷⁶, asumându-și, de fapt, „rolul de dirijor al vieții politice și obștești din provincie”¹⁷⁷.

Anume reprezentanții (sau „emisarii”¹⁷⁸) lui, selectați într-un mod cu totul special și trimiși în cele mai diferite și îndepărtate localități ale Basarabiei, au desfășurat, în localitățile respective, mai ales, în vara și toamna anului 1917, o amplă și energică activitate națională în vederea trezirii la viață a populației autohtone și mobilizării ei la lupta pentru drepturile sfinte, inclusiv la lupta pentru limba maternă. Deci, acești „emisari”, să le zicem, „cu misiuni speciale”, ai Comitetului Executiv Central Moldovenesc, care, luni

¹⁷⁰ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 162.

¹⁷¹ Vezi, în acest sens: „Sovetskaia Moldavia” din 23 decembrie 1988, 21 aprilie 1989, 20 iunie 1989 etc.

¹⁷² „Sovetskaia Moldavia” din 20 iunie 1989.

¹⁷³ „Cuvânt Moldovenesc” din 9 aprilie 1917. Vezi, de asemenea: Ștefan Ciobanu. *Op. cit.*, p. 86-87; Petre Cazacu. *Op. cit.*, p. 254-256; Dimitrie Bogos. *Op. cit.*, p. 52-53; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 31-32; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917-1918. Documente*, p. 25-27; *Basarabia și basarabenii*. Culegere de documente și materiale, p. 217-219; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 72-73; Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 17-18; Iurie Colesnic. *Generația Unirii*, p. 19-20 etc.

¹⁷⁴ Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 42; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 132 etc.

¹⁷⁵ Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 38-39, 143-144.

¹⁷⁶ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 135.

¹⁷⁷ Mihai Aduge, Eugenia Danu, Valeriu Popovschi. *Op. cit.*, p. 42.

¹⁷⁸ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 12, 83-85, 94-97, 108-112 verso; Gherman Pântea. *Rolul organizațiilor militare moldovenești în actul unirii Basarabiei*. – Chișinău, 1932, p. 35; *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917-1918)*, p. 134 etc.

în șir, s-au aflat chiar în mijlocul locuitorilor satelor basarabene, contactând pe viu cu ei, ascultându-le zi de zi păsul și vorbindu-le despre numeroasele probleme de ordin politic, economic, social și spiritual, ce urmau să fie de urgență soluționate, au contribuit extrem de mult la intensificarea, poate chiar la radicalizarea mișcării de renaștere și eliberare națională din teritoriul de la est de Prut din perioada analizată.

După cum se menționează în literatură, inițial, Comitetul Executiv Central Moldovenesc a reușit să „împrăștie” prin satele Basarabiei, „pentru a face agitație națională” și a „contracara activitatea agitatorilor străini”, doar 30¹⁷⁹ de „emisari”, care au fost selectați personal de către Gherman Pântea (în vara lui 1917) din rândurile soldaților și ofițerilor moldoveni ai Regimentului 40 de Infanterie Odesa¹⁸⁰. Însă ulterior (în toamna lui 1917) numărul „emisarilor” Comitetului Executiv Central Moldovenesc trimiși în teritoriu, adică în cele 105 plase existente, a crescut până la 105¹⁸¹ (alți autori indică, încorect, cifra de 110¹⁸²).

În urma unor investigații efectuate la Arhiva Națională a Republicii Moldova, am reușit, din fericire, să depistăm numele a 100 de „emisari” ai Comitetului Executiv Central Moldovenesc, care în 1917, înfruntând greutăți enorme, au desfășurat o amplă și prodigioasă activitate națională în diferite localități ale Basarabiei renăscute. Prezentăm, în premieră, lista acestor „emisari”:

(1) *Ion Bocan* – a desfășurat, ca reprezentant („emisar”) al Comitetului Executiv Central Moldovenesc, o amplă activitate națională, inclusiv în vederea mobilizării oamenilor la lupta pentru limba maternă, în satele din volostea Vorniceni, **județul Chișinău**¹⁸³.

(2) *Nicolae Burlacu* – în satele din volostea Sireț, județul Chișinău¹⁸⁴.

(3) *Constantin Cănuță* – în satele din volostea Boldurești, județul Chișinău¹⁸⁵.

(4) *Afanasie Frunză* – în satele din volostea Văsieni, județul Chișinău¹⁸⁶.

(5) *Ion Golovatic* – în satele din volostea Lăpușna, județul Chișinău¹⁸⁷.

(6) *Dimitrie Ionașcu (Ionescu)* – în satele din volostea Mereni, județul Chișinău¹⁸⁸.

(7) *Timofei Ivanov* – în satele din volostea Budești, județul Chișinău¹⁸⁹.

(8) *Toader Madan* – în satele din volostea Ialoveni, județul Chișinău¹⁹⁰.

¹⁷⁹ *O pagină din istoria Basarabiei. Sfatul Țării (1917–1918)*, p. 134.

¹⁸⁰ *Ibidem*.

¹⁸¹ Gherman Pântea. *Op. cit.*, p. 35; Pantelimon Halippa, Anatolie Moraru. *Op. cit.*, p. 42; *Unirea Basarabiei și a Bucovinei cu România. 1917–1918. Documente*, p. 64 etc.

¹⁸² *Vezi: George Ciorănescu. Basarabia, pământ românesc*. – București, 2002, p. 78.

¹⁸³ ANRM, Fond 727, inventar 2, dosar 15, partea 1, f. 12 verso, 83, 90, 94, 97, 110 etc.

¹⁸⁴ *Ibidem*, f. 83, 90, 94, 97, 110 etc.

¹⁸⁵ *Ibidem*.

¹⁸⁶ *Ibidem* f. 25, 83, 90, 94, 97, 110 etc.

¹⁸⁷ *Ibidem* f. 83, 90, 94, 97, 110 etc.

¹⁸⁸ *Ibidem* f. 13, 83, 90, 94, 97, 110 etc.

¹⁸⁹ *Ibidem* f. 12, 27-36, 77, 83, 90, 94, 97, 110 etc.

¹⁹⁰ *Ibidem* f. 1-12 verso, 83, 90, 94, 97, 110 etc.

- (9) *Ion Zubcu (Zubcov)* – în satele din volostea Bujor, județul Chișinău¹⁹¹.
 (10) *Andrei Basu*¹⁹² și (11) *Iacob Șveț*¹⁹³ – în satele din volostea Novaci, județul Chișinău.
 (12) *Petru Dule*¹⁹⁴ și (13) *Toader Pârău*¹⁹⁵ – în satele din volostea Nisporeni, județul Chișinău.
 (14) *Ion Tașcă*¹⁹⁶ și (15) *Dimitrie Vremea*¹⁹⁷ – în satele din volostea Ciuciuleni, județul Chișinău.
 (16) *Eremei Ionel* – în satele din volostea Hâncești, județul Chișinău¹⁹⁸.
 (17) *Ion Gorea* – în satele din volostele Hâncești și Costești, județul Chișinău¹⁹⁹.
 (18) *Gheorghe Cristea* – în satele din volostea Tuzara, **județul Orhei**²⁰⁰.
 (19) *Haralambie Cucuruzan* – în satele din volostea Izvoare, județul Orhei²⁰¹.
 (20) *Nichita Curbet* – în satele din volostea Susleni, județul Orhei²⁰².
 (21) *B. Dediu* – în satele din volostea Criuleni, județul Orhei²⁰³.
 (22) *Serghe Durnesco* – în satele din volostea Telenești, județul Orhei²⁰⁴.
 (23) *Petru Gariuc* – în satele din volostea Peresecina, județul Orhei²⁰⁵.
 (24) *Ion Garștea* – în satele din volostea Isaccea, județul Orhei²⁰⁶.
 (25) *Andrei Găină* – în satele din volostea Ciocâlteni, județul Orhei²⁰⁷.
 (26) *Gheorghe Mardare* – în satele din volostea Rezina, județul Orhei²⁰⁸.
 (27) *Toader Senarciuc* – în satele din volostea Samașcani, județul Orhei²⁰⁹.
 (28) *Andrei Zamihovschi* – în satele din volostea Cobâlea, județul Orhei²¹⁰.

¹⁹¹ Ibidem f. 12 verso, 83, 90, 94, 97, 110 etc.

¹⁹² Ibidem f. 13, 14, 110 etc.

¹⁹³ Ibidem f. 83, 90, 94, 97; dosar 15, partea a 2-a, f. 201, 205 etc.

¹⁹⁴ Ibidem dosar 15 partea 1, f. 83, 90, 94, 97, 111 etc.

¹⁹⁵ Ibidem f. 12.

¹⁹⁶ Ibidem f. 12, 83, 90, 94, 97 etc.

¹⁹⁷ Ibidem f. 110.

¹⁹⁸ Ibidem f. 37-40, 83, 90, 94 etc.

¹⁹⁹ Ibidem f. 12, 110, 137 verso etc.

²⁰⁰ Ibidem f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109; dosar 15, partea a 2-a, f. 169, 213 etc.

²⁰¹ Ibidem dosar 15, partea 1, f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁰² Ibidem f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁰³ Ibidem f. 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁰⁴ Ibidem f. 12, 16, 42, 90, 94, 96, 98, 109 etc.

²⁰⁵ Ibidem f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁰⁶ Ibidem f. 90, 94, 96, 98, 109 etc.

²⁰⁷ Ibidem f. 12, 96, 109 etc.

²⁰⁸ Ibidem f. 12, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁰⁹ Ibidem f. 12, 109 etc.

²¹⁰ Ibidem f. 90, 94, 96, 98, 109 etc.

(29) *Dimitrie Andrieș*²¹¹ și (30) *Alexei Măntăluță*²¹² – în satele din volostea Hârtop, județul Orhei.

(31) *Grigore Corduneanu*²¹³ și (32) *Ion Furculiță*²¹⁴ – în satele din volostea Căzănești, județul Orhei.

(33) *Ion Coșulinschi*²¹⁵ și (34) *Vasile Pșenițchi*²¹⁶ – în satele din volostea Bravicea, județul Orhei.

(35) *Dimitrie Cușnir*²¹⁷ și (36) *Nichifor Nagurnâi*²¹⁸ – în satele din volostea Cinișeuți, județul Orhei.

(37) *Andrei Ciobanu (Cebanov)* – în satele din volostea Chiperceni, județul Orhei²¹⁹.

(38) *Nestor Danilevschi* – în satele din volostele Chiperceni, județul Orhei și Bădiceni, județul Soroca²²⁰.

(39) *Nicolae Brăguță* – în satele din volostea Varnița, județul Tighina²²¹.

(40) *Grigore Budei* – în satele din volostea Abaclâdjab (Abaclia), județul Tighina²²².

(41) *Afanasie Chiosa (Cossa)* – în satele din volostea Ciadâr-Lunga, județul Tighina²²³.

(42) *Mihail Cojocar* – în satele din volostea Gura-Galbenă, județul Tighina²²⁴.

(43) *Pavel Dmitricenco* – în satele din volostea Taraclia, județul Tighina²²⁵.

(44) *Afanasie Donduc* – în satele din volostea Comrat, județul Tighina²²⁶.

(45) *Vladimir Lupașcu* – în satele din volostea Iozefsdorf, județul Tighina²²⁷.

(46) *Pavel Plăcintă* – în satele din volostea Căușeni, județul Tighina²²⁸.

²¹¹ Ibidem f. 12, 109 etc.

²¹² Ibidem f. 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98 etc.

²¹³ Ibidem f. 12, 90, 94, 96, 98 etc.

²¹⁴ Ibidem f. 109.

²¹⁵ Ibidem f. 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98 etc.

²¹⁶ Ibidem f. 109.

²¹⁷ Ibidem f. 90, 94, 96, 98, etc.

²¹⁸ Ibidem f. 12, 109 etc.

²¹⁹ Ibidem.

²²⁰ Ibidem f. 12 verso, 90 verso, 91, 94 verso, 95, 96, 98 etc.

²²¹ Ibidem f. 13, 110 etc.

²²² Ibidem f. 110.

²²³ Ibidem f. 12, 110 etc.

²²⁴ Ibidem f. 12 verso, 110 etc.

²²⁵ Ibidem f. 110.

²²⁶ Ibidem f. 12 verso, 110 etc.

²²⁷ Ibidem.

²²⁸ Ibidem.

- (47) Ștefan Savin – în satele din volostea Telița, județul Tighina²²⁹.
 (48) Constantin Ghițeu²³⁰ și (49) Vasile Hanganu²³¹ – în satele din volostea Cimișlia, județul Tighina.
 (50) P. Odnostavco²³² și (51) M. Șestacenco²³³ – în satele din volostea Sturzeni, județul Tighina.
 (52) Matei Voloșciuc²³⁴ și (53) Gheorghe Voloșciuc²³⁵ – în satele din volostea Căinari, județul Tighina.
 (54) Vasile Andronic – în satele din volostea Ungheni, județul Bălți²³⁶.
 (55) Ștefan Ataman – în satele din volostea Bălți-Slobozia, județul Bălți²³⁷.
 (56) Vasile Cevca – în satele din volostea Zăbriceni, județul Bălți²³⁸.
 (57) Alexandru Cojocaru – în satele din volostea Balatina, județul Bălți²³⁹.
 (58) Andrei Fornea – în satele din volostea Copăceni, județul Bălți²⁴⁰.
 (59) Andrei Friptu – în satele din volostea Sculeni, județul Bălți²⁴¹.
 (60) Serghie Lozneac – în satele din volostea Cornești, județul Bălți²⁴².
 (61) Chiril Popa – în satele din volostea Chișcăreni, județul Bălți²⁴³.
 (62) Gheorghe Țăcu – în satele din volostea Fălești, județul Bălți²⁴⁴.
 (63) Gheorghe Buzducean²⁴⁵ și (64) Sofronie Eremei²⁴⁶ – în satele din volostea Glodeni, județul Bălți.
 (65) Ilie Caița-Mândru – în satele din volostea Reni, județul Ismail²⁴⁷.
 (66) Vasile Fantaziu – în satele din volostea Mingir, județul Ismail²⁴⁸.

²²⁹ Ibidem f. 12 verso, 83, 91, 95, 97, 110 etc.

²³⁰ Ibidem f. 83, 91, 95, 97 etc.

²³¹ Ibidem f. 12 verso, 110 etc.

²³² Ibidem f. 90 verso.

²³³ Ibidem.

²³⁴ Ibidem f. 12 verso, 13, 110 etc.

²³⁵ Ibidem f. 12 verso.

²³⁶ Ibidem f. 12 verso, 62, 83, 90, 94, 97, 110 etc.

²³⁷ Ibidem f. 12 verso, 110 etc.

²³⁸ Ibidem f. 59, 60, 83, 90, 94, 97, 110 etc.

²³⁹ Ibidem f. 83, 110 etc.

²⁴⁰ Ibidem f. 110.

²⁴¹ Ibidem f. 12, 110 etc.

²⁴² Ibidem f. 12, 17, 83, 90, 94, 97, 110; dosar 15, partea a 2-a, f. 188 etc.

²⁴³ Ibidem dosar 15, partea 1, f. 12 verso, 110 etc.

²⁴⁴ Ibidem f. 110.

²⁴⁵ Ibidem.

²⁴⁶ Ibidem f. 80, 82 verso, 83, 136 etc.

²⁴⁷ Ibidem f. 13, 112 verso etc.

²⁴⁸ Ibidem.

- (67) *Vasile Ghireț* – în satele din volostea Colibași, județul Ismail²⁴⁹.
 (68) *Vasile Ignat (Ignatov)* – în satele din volostea Călmățui, județul Ismail²⁵⁰.
 (69) *Vasile Voloc* – în satele din volostea Țiganca, județul Ismail²⁵¹.
 (70) *Ion Cruceresco*²⁵² și (71) *A. Țurcanu*²⁵³ – în satele din volostea Vișinăuca (Vișnevca), județul Ismail.
 (72) *Metodie Surdu*²⁵⁴ și (73) *Vasile Zubac*²⁵⁵ – în satele din volostea Novocorgaci, județul Ismail.
 (74) *Panfile Zubac*²⁵⁶ și (75) *Fedot Mănăstârliu*²⁵⁷ – în satele din volostea Cicimani, județul Ismail.
 (76) *Serghie Tataru (Tatarov)* – în satele din volostea Cahul, județul Ismail²⁵⁸.
 (77) *Afanasie Schițan* – în satele din volostele Cahul și Baimaclia, județul Ismail²⁵⁹.
 (78) *Grigore Apopii* – în satele din volostea Nădușita, **județul Soroca**²⁶⁰.
 (79) *Parfirie Chiroșca* – în satele din volostea Ocolina, județul Soroca²⁶¹.
 (80) *Trofim Dascăl* – în satele din volostea Pepeni, județul Soroca²⁶².
 (81) *Ilie Florea* – în satele din volostea Florești, județul Soroca²⁶³.
 (82) *Chiril Navroschi* – în satele din volostea Târnova, județul Soroca²⁶⁴.
 (83) *Chiriac Rusu* – în satele din volostea Vadu-Rașcov, județul Soroca²⁶⁵.
 (84) *Savelie Ciubotaru* – în satele din volostea Arionești, județul Soroca²⁶⁶.
 (85) *Toader Gușilo*²⁶⁷ și (86) *Iacob Țaga*²⁶⁸ – în satele din volostea Bădiceni, județul Soroca.

²⁴⁹ Ibidem f. 112 verso.

²⁵⁰ Ibidem f. 13, 112 verso etc.

²⁵¹ Ibidem f. 112 verso.

²⁵² Ibidem.

²⁵³ Ibidem f. 90 verso.

²⁵⁴ Ibidem f. 12 verso, 112 verso etc.

²⁵⁵ Ibidem f. 13, 112 verso etc.

²⁵⁶ Ibidem f. 12 verso, 13, 112 verso etc.

²⁵⁷ Ibidem f. 112 verso.

²⁵⁸ Ibidem.

²⁵⁹ Ibidem f. 53, 54, 70 etc.

²⁶⁰ Ibidem f. 91, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁶¹ Ibidem f. 47, 51, 91, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁶² Ibidem f. 109.

²⁶³ Ibidem f. 91, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁶⁴ Ibidem f. 109.

²⁶⁵ Ibidem f. 91, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁶⁶ Ibidem.

²⁶⁷ Ibidem f. 109.

²⁶⁸ Ibidem f. 91, 95, 96, 98 etc.

- (87) *Simion Scoarță* – în satele din volostea Vascăuți, județul Soroca²⁶⁹.
- (88) *Mihail Nicolciuc* – în satele din volostea Cotiujeni, județul Soroca²⁷⁰.
- (89) *Gavril Ursu* – în satele din volostele Vascăuți, Cotiujeni și Climăuți județul Soroca²⁷¹.
- (90) *Constantin Blănaru* – în satele din volostele Otaci, județul Soroca și Costești, județul Chișinău²⁷².
- (91) *Gavril Ciuloci* – în satele din volostea Alexandrovca, **județul Cetatea-Albă**²⁷³.
- (92) *Vasile Hâncu (Gâncul, Ghinculov, Gânciuc)* – în satele din volostea Volontirovca, județul Cetatea-Albă²⁷⁴.
- (93) *Ion Pleșca* – în satele din volostea Talmaz, județul Cetatea-Albă²⁷⁵.
- (94) *Cozma Starodubschi* – în satele din volostea Purcari, județul Cetatea-Albă²⁷⁶.
- (95) *Gheorghe Bulgaru* – în satele din volostea Lipcani, **județul Hotin**²⁷⁷.
- (96) *Marc Dolghii* – în satele din volostele Chelmenet și Grozeni, județul Hotin²⁷⁸.
- (97) *Nicolae Vascan* – în satele din volostele Noua-Suliță și Stălinești, județul Hotin²⁷⁹.
- (98) *Petru Grija* – în satele din volostele Stălinești și Briceni, județul Hotin²⁸⁰.
- (99) *V. Rezilov* – în satele din volostea Edineț, județul Hotin²⁸¹.
- (100) *Chiril Grăchilă (Grachilov)* – în satele din volostele Edineț, județul Hotin și Văscăuți, județul Soroca²⁸².

²⁶⁹ Ibidem f. 50, 91, 95, 109 etc.

²⁷⁰ Ibidem f. 91, 95, 96, 98, 109 etc.

²⁷¹ Ibidem f. 12 verso, 109 etc.

²⁷² Ibidem f. 109, 110 etc.

²⁷³ Ibidem f. 12 verso, 84, 85, 108, 112 verso etc.

²⁷⁴ Ibidem f. 12, 84, 85, 108, 112 verso etc.

²⁷⁵ Ibidem f. 12 verso, 55, 84, 85, 108, 112 verso etc.

²⁷⁶ Ibidem f. 12 verso, 84, 85, 108, 112 verso etc.

²⁷⁷ Ibidem f. 96, 98, 109, 112 verso etc.

²⁷⁸ Ibidem f. 12 verso, 109 etc.

²⁷⁹ Ibidem f. 109.

²⁸⁰ Ibidem f. 12 verso, 15-15 verso, 109 etc.

²⁸¹ Ibidem f. 12 verso.

²⁸² Ibidem f. 12 verso, 109 etc.